
De toekomstige arbeidsmarkt in een vergrijzende Europese Unie: het effect van meer deeltijdwerk op het arbeidsvolume

Ekamper, P. 2007. *Qualitative scenario study of the European labour force*. Research Note – European Observatory on Demography and the Social Situation – Demography Network. Brussels: European Commission, Directorate-General Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.

De veroudering van de bevolking heeft consequenties voor de toekomstige arbeidsmarkt in de Europese Unie. De omvang van de beroepsbevolking zal op de langere termijn dalen. Wat zijn de mogelijke effecten van het groeiend belang van deeltijdwerk op de omvang van de toekomstige werkzame beroepsbevolking en het arbeidsvolume in de EU? Dit artikel is gebaseerd op een Research Note geschreven in het kader van de European Observatory on Demography and the Social Situation in opdracht van de Europese Commissie.

Inleiding

De veroudering van de bevolking – de vergrijzing – is een van de meest opvallende demografische ontwikkelingen in Europa. Volgens de basisvariant van de bevolkingsprognose van de Europese Unie zal het aantal 65-plussers in de huidige Europese Unie (EU-27) de komende twintig jaar toenemen van 81 miljoen in 2005 (circa 17% van de totale bevolking) tot 112 miljoen rond 2025 (23%); rond 2050 maken de dan 141 miljoen 65-plussers 30% van de totale bevolking uit. Zowel op nationaal als Europees niveau worden inmiddels de mogelijk ingrijpende economische, financiële en sociale gevolgen van de veroudering onderkend. De veroudering van de bevolking heeft onder meer consequenties voor het

toekomstige arbeidsaanbod in de Europese Unie. Relatief grote aantallen ouderen zullen in de nabije toekomst de pensioengerechtigde leeftijd bereiken en de arbeidsmarkt verlaten. Als gevolg van de gedaalde vruchtbaarheid zullen de aantallen (jonge) starters op de arbeidsmarkt daarentegen juist veel kleiner worden.

In dit artikel worden mogelijke effecten op het toekomstig arbeidsaanbod verkend van beleid gericht op het verhogen van de arbeidsparticipatie. Hierbij wordt in het bijzonder aandacht besteed aan het effect van deeltijdwerk. Als vertrekpunt voor deze verkenningen zijn de arbeidsmarktscenario's van het Directoraat-generaal voor Economische en Financiële Zaken van de Europese Commissie (DG ECFIN) genomen. Deze scenario's zijn ontwikkeld ten behoeve van een studie naar de toekomstige publieke uitgaven.

Arbeidsmarktscenario

In 2005 heeft de Europese Commissie langetermijnscenario's uit laten voeren voor alle 25 landen van

de toenmalige Europese Unie (EU-25) voor de periode 2005-2050. In deze scenario's zijn recente trends met betrekking tot arbeidsmarktgedrag in de vorm van instroom- en uitstroomkansen in en uit de arbeidsmarkt verwerkt. Het zogenoemde basis-scenario veronderstelt geen ingrijpende beleidsveranderingen anders dan reeds ingezette en voorziene pensioenhervormingen. Wel is rekening gehouden met generatieverschillen. In het bijzonder voor vrouwen geldt dat jongere generaties een hogere arbeidsparticipatie kennen dan oudere generaties op dezelfde leeftijd.

Volgens het basisscenario zal, ondanks een veronderstelde stijging van de arbeidsparticipatie en daling van de werkloosheid, het arbeidsaanbod en de werkgelegenheid de komende vijftien jaar slechts in geringe mate toenemen en daarna afnemen. Dit is vooral een gevolg van de combinatie van de dalende omvang van de potentiële beroepsbevolking (bevolking van 15-64 jaar) en een verschuiving van de leeftijdsopbouw daarbinnen naar meer ouderen, die minder participeren dan jongeren. De totale arbeidsparticipatiegraad (over de leeftijdsgroep 15-64 jaar) in de EU-25 neemt in de periode 2005-2050 in het scenario met vijf procentpunten toe (van 70,3% in 2005 tot 74,9% in 2025 en tot 75,5% in 2050). Rond 2018, wordt verwacht dat het aantal werkenden gaat dalen: een stijging van de werkgelegenheid met twintig miljoen werkenden tot rond 2018 en daarna een daling met bijna dertig miljoen tot 2050 resulteert in een daling van de werkgelegenheid per saldo met ongeveer negen miljoen over de gehele periode. Door de demografische ontwikkelingen treden er bovendien grote verschuivingen op in de leeftijdsopbouw van de beroepsbevolking. Het aandeel ouderen (leeftijdsgroep 55-64) in de totale werkzame beroepsbevolking verdubbelt bijna in het basisscenario, van 11% in 2005 tot ongeveer 18% in 2050. De verhouding tussen het aantal inactieve ouderen en de totale werkzame beroepsbevolking neemt fors toe van 37% rond 2005 tot 48% in 2025 en vervolgens 70% in 2050.

Deeltijdwerk

De totale omvang van het arbeidsvolume wordt niet alleen bepaald door de arbeidsparticipatiegraden, maar ook door het aantal gewerkte uren. In de 27 huidige lidstaten van de Europese Unie werkten vrouwen in 2005 gemiddeld 7,5 uren minder dan

mannen. Het aandeel deeltijders onder vrouwen is hoger dan onder mannen. In 2005 bedroeg het aandeel deeltijds werkende vrouwen 30,7% en mannen 6,7%. Tussen de EU-landen bestaan grote verschillen. Met name Nederland neemt een uitzonderlijke positie in: ruim 70% van vrouwen en ruim 20% van de mannen werkt deeltijds. In de andere EU-landen is deeltijdarbeid vooral een aangelegenheid van vrouwen. België, Duitsland, Luxemburg, Oostenrijk, het Verenigd Koninkrijk en Zweden kennen een relatief groot aandeel deeltijds werkende vrouwen (rond de 40%). In Bulgarije, Griekenland, Hongarije, Ierland, Litouwen, Slowakije en Tsjechië is het aandeel deeltijds werkende vrouwen daarentegen erg laag (minder dan 10%).

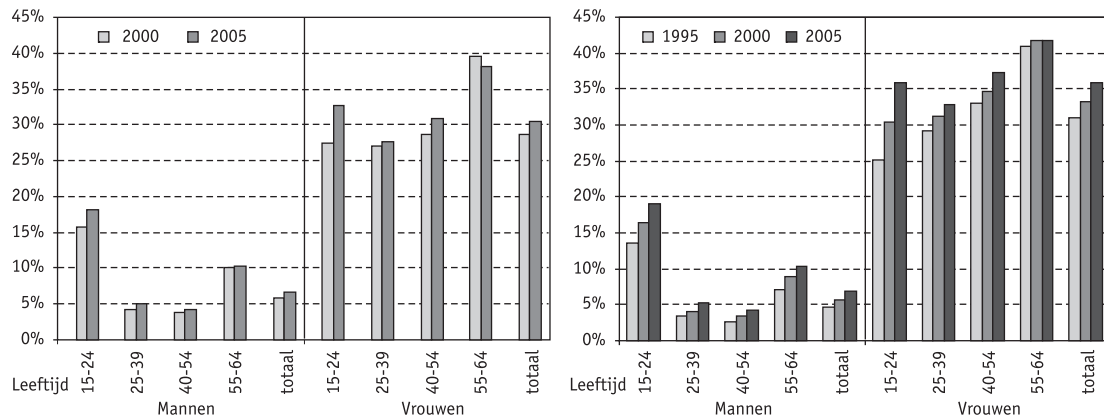
Figuur 1 toont het aandeel deeltijders naar geslacht en leeftijd zowel voor de EU-27 als EU-15. In alle leeftijdsgroepen is het aandeel deeltijders onder vrouwen veel hoger dan onder mannen. Vooral in de middengroepen is het aandeel deeltijders onder mannen laag (minder dan 5%) vergeleken met vrouwen (meer dan 27%). Deeltijd komt vooral meer voor onder jongeren, omdat ze vaak (ook) nog een opleiding volgen, omdat ze vaker een voorkeur hebben voor flexibel werk of omdat ze bij gebrek aan kwalificaties geen fulltime baan kunnen vinden. Het aandeel deeltijders is zowel bij mannen als vrouwen gestegen in alle leeftijdsgroepen behalve voor vrouwen in de leeftijdsgroep 55-64 jaar. Ook uitgesplitst naar opleidingsniveau geldt dat het aandeel deeltijders onder vrouwen hoger is dan onder mannen. Naarmate het opleidingsniveau lager is, neemt zowel voor mannen als vrouwen, het aandeel deeltijders toe. Het aandeel deeltijders is de afgelopen tien jaar op alle opleidingsniveaus gestegen.

Beleidsconsequenties

Zoals uit het voorgaande bleek neemt het aandeel van deeltijders op de Europese arbeidsmarkt toe, zowel voor mannen als vrouwen, in vrijwel alle leeftijdsgroepen en ook per opleidingsniveau. Als deze trend zich doorzet heeft dit op zichzelf een negatief effect op het arbeidsvolume. Aan de andere kant wordt dit gecompenseerd door cohorteffecten. De arbeidsparticipatie van zowel vrouwen als ouderen zal in de toekomst op dezelfde leeftijd waarschijnlijk hoger zijn voor de jongere generaties in vergelijking met de (huidige) oudere generaties. Bij

Figuur 1.

Percentage deeltijders naar geslacht en leeftijdsgroep in de Europese Unie (EU-27 en EU-15; 1995, 2000 en 2005)

Bron: NIDI-berekeningen gebaseerd op Eurostat

vrouwen is dit proces al enkele decennia zichtbaar. Bij ouderen is dit een veel recenter verschijnsel, dat wordt veroorzaakt door op langer doorwerken gerichte beleidsveranderingen die zijn ingegeven door de verwachte (financiële) consequenties van veroudering voor de samenleving.

Als het huidige aandeel deeltijders op de arbeidsmarkt stabiel zou blijven, dat wil zeggen niet verder stijgt, zou het totale arbeidsvolume gerekend in voltijdbanen in 2025 ongeveer 7% hoger zijn dan in 2005 (onder de veronderstellingen van het DG ECFIN-basisscenario). Hoewel de omvang van de potentiële beroepsbevolking in 2025 iets kleiner zal zijn dan in 2005, zal de arbeidsparticipatie hoger zijn door de cohortheffecten (hogere arbeidsparticipatie van vrouwen en ouderen). De grootste cohorten in 2025 zijn bovendien die in leeftijdsgroep 40-54 jaar met de hoogste arbeidsparticipatie. Zij hebben dan nog niet de pensioengerechtigde leeftijd bereikt. In 2050 zijn deze cohorten wel uit de potentiële beroepsbevolking verdwenen. Volgens het DG ECFIN-basisscenario zal de potentiële beroepsbevolking in 2050 ongeveer 18% lager zijn dan in 2005. De hogere arbeidsparticipatie kan dan de bevolkingsdaling niet meer compenseren. Het totale arbeidsvolume zal in 2050 daardoor ongeveer 8% lager zijn dan in 2005.

Figuur 2 geeft de potentiële beroepsbevolking weer naar al dan niet voltijd- of deeltijd baan in 2005, 2025 en 2050 (onder de veronderstelling van een gelijk-

blijvend aandeel deeltijders per leeftijdsgroep en geslacht). Uit deze figuur kan bovendien worden afgelezen bij welke groepen een potentiële verhoging van de arbeidsparticipatie een substantieel effect op het arbeidsvolume kan hebben. Zoals uit figuur 2 blijkt, blijft in het DG ECFIN-basisscenario de arbeidsparticipatie relatief het laagst en is het potentieel dus het grootst onder de jongeren, de ouderen en de vrouwen.

Jongeren lijken als doelgroep voor het verhogen van de arbeidsparticipatie minder waarschijnlijk. Het EU-beleid, conform de zogenoemde Lissabon-doelstellingen, is er op gericht om de Europese Unie tot de meest competitieve en dynamische kenniseconomie van de wereld te maken. Dit vereist een verhoging van opleidingsniveau, arbeidsvaardigheden, arbeidsparticipatie en arbeidsproductiviteit in de toekomst. Vooral voor jongeren zullen investeringen in bijvoorbeeld een verhoging van onderwijsparticipatie en -niveau conflicteren met een verhoging van de arbeidsparticipatie. Beleid gericht op een (verdere) verhoging van arbeidsparticipatie van ouderen lijkt waarschijnlijker. Arbeidsparticipatie in de leeftijdsgroep 55-64 jaar blijft in het DG ECFIN-basisscenario, ondanks verdiscontering van al gerealiseerde pensioenhervormingen, relatief laag. Om een substantiële verhoging van de arbeidsparticipatie van ouderen te realiseren zijn meer ingrijpende beleidshervormingen met betrek-

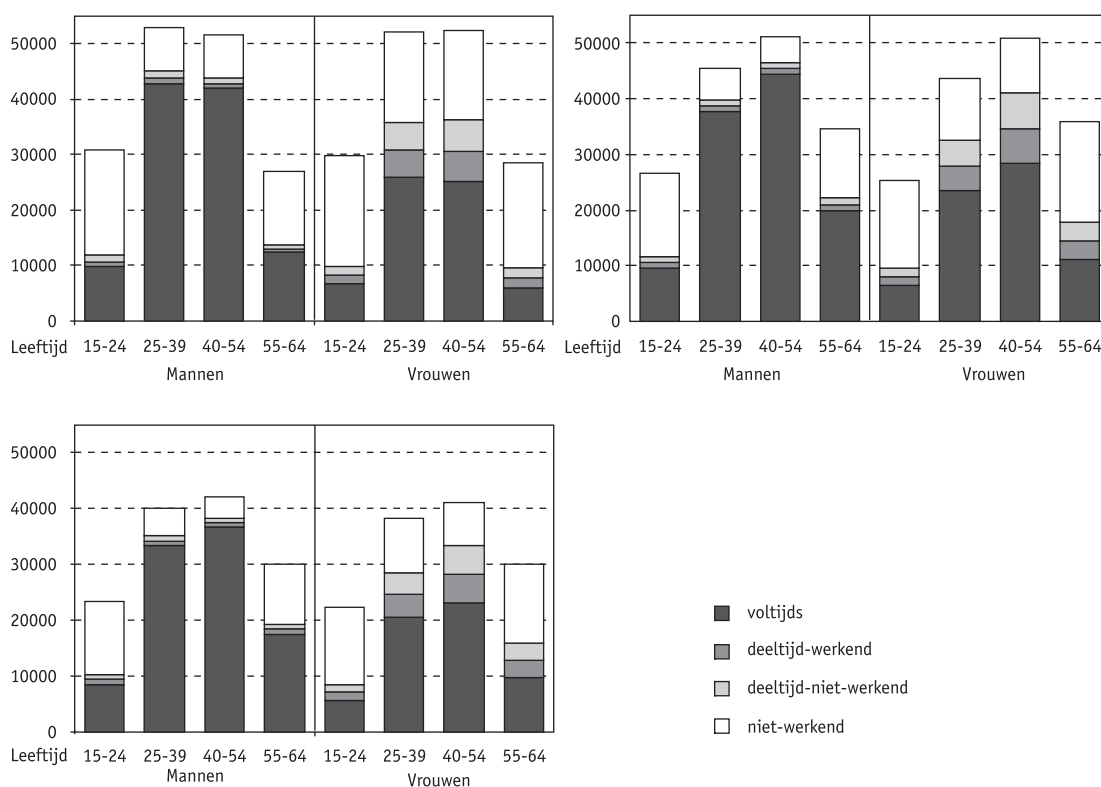
king tot (vervroegde) uittreding noodzakelijk dan tot nu toe gerealiseerd.

Het toekomstige beeld ten aanzien van deeltijdwerk is minder duidelijk. Een toename van meer deeltijdwerk heeft zowel positieve als negatieve gevolgen voor het arbeidsvolume. De beschikbaarheid van meer deeltijdbanen verhoogt mogelijk de participatie van diegenen die tot nu toe niet of niet meer deelnamen. De arbeidsparticipatie van vrouwen in de Europese Unie is lager dan die van mannen. Door met deeltijdbanen niet (of niet meer) participerende vrouwen aan te trekken kan de arbeidsparticipatie zowel in termen van banen als volume groeien. De arbeidsparticipatie van ouderen is lager dan die van de middelste leeftijdsgroepen. In het geval van mannen is het niet (meer) participeren meestal een gevolg van vervroegde pensionering.

In het geval van vrouwen, vooral de oudere generaties, is dit vaak omdat zij nooit hebben geparticipeerd of op jongere leeftijd zijn gestopt na het krijgen van kinderen. Arbeidsparticipatie zou kunnen worden gestimuleerd door vervroegde pensionering en uittreding te ontmoedigen en langer doorwerken, al dan niet deeltijds, te stimuleren. Ook dit kan de arbeidsparticipatie zowel in termen van banen als volume doen stijgen. Aan de andere kant zou de beschikbaarheid van meer deeltijdbanen ook aantrekkelijk kunnen zijn voor nu nog voltijds werkenden. Dit zou een verschuiving betekenen van voltijd- naar deeltijdparticipatie. De totale arbeidsparticipatie van deze groep zou in banen gelijk blijven, maar in aantal gewerkte uren (volume) afnemen.

Figuur 2.

Bevolking in mensjaren naar geslacht, leeftijdsgroep en soort (werk)uren (aantallen x 1 000) (EU-27; 2005, 2025 en 2050)

Noot: Deeltijd-werkend is het aantal deeltijders uitgedrukt als voltijd-werkenden; deeltijd-niet-werkend is het aantal deeltijders uitgedrukt als voltijd-niet-werkenden

Bron: NIDI-berekeningen op basis van Eurostat en Carone (2005)

Deeltijdscenarios

Om de potentiële effecten van een stijging van deeltijdwerken te illustreren worden in tabel 1 drie vereenvoudigde scenario's vergeleken met de huidige situatie en het DG ECFIN-basisscenario. Het eerste scenario – *Ouderenparticipatie* – veronderstelt dat de arbeidsparticipatiegraad van ouderen (leeftijdsgroep 55-64 jaar) stijgt tot het niveau van de middelste leeftijdsgroep (40-54 jaar) met dien verstande dat de extra participatie uitsluitend deeltijdparticipatie zal zijn. Het tweede scenario – *Vrouwenparticipatie* – veronderstelt een stijging van de arbeidsparticipatiegraad van vrouwen tot hetzelfde niveau als dat van mannen op dezelfde leeftijd; ook hier geldt dat de extra participatie uitsluitend deeltijdparticipatie zal zijn. Het derde scenario – *Deeltijd Nederland* – veronderstelt geen veranderingen in de arbeidsparticipatiegraden anders dan al in het DG ECFIN-basisscenario wordt verondersteld, maar wel een verschuiving van voltijd- naar deeltijdparticipatie voor zowel mannen als vrouwen naar het niveau van het EU-land met het hoogste aandeel deeltijders, te weten Nederland.

Volgens het *Ouderenparticipatie*-scenario neemt de arbeidsparticipatie met 22% toe ten opzichte van 2005; tien procentpunten meer dan volgens het DG ECFIN-basisscenario. Het arbeidsvolume is in

2025 12% hoger dan in 2005 en vijf procentpunten hoger dan volgens het DG ECFIN-basisscenario. In 2050 is het arbeidsvolume lager dan in 2005, maar het verschil is minder groot dan volgens het DG ECFIN-basisscenario. Zoals uit het *Vrouwenparticipatie*-scenario blijkt, leidt alleen het verhogen van de arbeidsparticipatiegraden van vrouwen tot min of meer dezelfde resultaten voor de totale arbeidsmarkt als in het eerste scenario. Het *Deeltijd Nederland*-scenario leidt door de implementatie van de nogal exceptionele deeltijdsituatie in Nederland tot een substantiële daling van het arbeidsvolume. Als een stijging van de arbeidsparticipatie in de vorm van deeltijdwerk tegelijkertijd leidt tot een verschuiving van voltijd- naar deeltijdwerk kan dit het positieve effect van de hogere deeltijdparticipatie op het arbeidsvolume behoorlijk teniet doen. Samenvattend kan worden gesteld dat een verdere stijging van het aandeel deeltijders op de arbeidsmarkt als drie belangrijkste mogelijke effecten heeft:

- een stijging van de arbeidsparticipatiegraad van vrouwen;
- een stijging van de arbeidsparticipatiegraad van ouderen;
- een verschuiving van voltijd- naar deeltijdarbeidsparticipatie.

Door de eerste twee effecten neemt de arbeidsparticipatie zowel in termen van banen als in volume

Tabel 1.

Percentage verandering van arbeidsparticipatiegraden en arbeidsvolume in 2025 en 2050 ten opzichte van 2005 volgens het DG ECFIN-basisscenario en drie alternatieve scenario's (EU-27)

Scenario	2025			2050		
	Totaal	Mannen	Vrouwen	Totaal	Mannen	Vrouwen
	<i>% verandering van participatiegraden</i>					
Basis (DG ECFIN)	+12	+8	+17	+13	+8	+18
Ouderenparticipatie	+22	+16	+29	+22	+16	+29
Vrouwenparticipatie	+21	+8	+37	+21	+8	+37
Deeltijd Nederland	+12	+8	+17	+13	+8	+18
	<i>% verandering van arbeidsvolume</i>					
Basis (DG ECFIN)	+7	+5	+10	-8	-10	-6
Ouderenparticipatie	+12	+9	+17	-4	-6	-1
Vrouwenparticipatie	+11	+5	+21	-5	-10	+3
Deeltijd Nederland	-10	-3	-19	-22	-16	-31

Bron: NIDI-berekeningen op basis van Eurostat en Carone (2005)

toe. Door het laatste effect neemt de arbeidsparticipatie echter in volume af. Of het arbeidsvolume per saldo toeneemt, hangt af van de mate waarin de eerste twee effecten het laatste effect compenseren. In landen met een relatief lage arbeidsparticipatie, vooral van vrouwen en ouderen, lijkt het waarschijnlijker dat een significante stijging van deeltijdparticipatie leidt tot een per saldo toename van het arbeidsvolume. In landen met een relatief hoge arbeidsparticipatie is er minder ruimte om de participatie nog te laten stijgen, omdat de groep niet-participerenden dan relatief klein is. Een verschuiving van voltijd- naar deeltijdbanen zou in een dergelijke situatie mogelijk eerder leiden tot een per saldo daling van het arbeidsvolume.

Op de langere termijn zal de potentiële beroepsbevolking in de Europese Unie zeer waarschijnlijk een stuk kleiner zijn dan nu. Positieve effecten van een stijging van voltijd- en deeltijdparticipatie op het arbeidsvolume zullen mogelijk niet voldoende zijn om de daling van het arbeidsvolume ten gevolge van de dalende potentiële beroepsbevolking te compenseren. Een andere mogelijkheid om het arbeidsvolume te laten toenemen is het aantal gewerkte uren per persoon te laten stijgen. Dit betekent echter een nogal forse omslag ten opzichte van de huidige trend van de stijging van het aandeel deeltijders.

Peter Ekamper
Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut
(NIDI)

Bibliografie

- Carone, G. 2005. *Long-term labour force projections for the 25 EU Member States: a set of data for assessing the economic impact of ageing*. European Commission Economic Paper No. 235. Brussels: European Commission.
- Economic Policy Committee & European Commission DG ECFIN. 2006. *The impact of ageing on public expenditure: projections for the EU25 Member States on pensions, health care, long-term care, education and unemployment transfers (2004-2050)*. Special report 1/2006. Luxembourg: Office for Official Publications of the EC.
- European Observatory on Demography and the Social Situation – Demography Network. 2008. *Demographic trends, socio-economic impacts and policy implications in the European Union – 2007; Monitoring report*. Brussels: European Commission.
- Lanzieri, G. 2006. Long-term population projections at national level. *Statistics in focus*, Theme 3, 3/2006.
- Nimwegen, N. van & Beets, G. (Eds.) 2006. *Social situation observatory; demography monitor 2005; demographic trends, socio-economic impacts and policy implications in the European Union*. NIDI-rapport nr. 72. Den Haag: NIDI.